

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

HENRI BERGSON

-

FILOSOFICKÁ INTERPRETACE NÁBOŽENSTVÍ

(Na příkladu díla: Dva zdroje morálky a náboženství a dalších děl)

Lucie Třísková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

HENRI BERGSON

-

FILOSOFICKÁ INTERPRETACE NÁBOŽENSTVÍ

(Na příkladu díla: Dva zdroje morálky a náboženství a dalších děl)

Lucie Třísková

Vedoucí práce:

Mgr. Eduard Neupauer Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

**Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila
jen uvedených pramenů a literatury.**

Plzeň, duben 2012

Obsah

1 ÚVOD.....	1
2 ŽIVOT A DÍLO HENRIHO BERGSONA.....	3
2.1 Dílo Henriho Bergsona.....	6
2.1.1 Čas a svoboda	8
2.1.2 Hmota a paměť	11
2.1.3 Vývoj tvořivý	12
3 KONTEXT BERGSONOVY FILOSOFIE A JEJÍ VZTAH K DOBOVÝM PROUDŮM	18
4 ANALÝZA DÍLA DVA ZDROJE MORÁLKY A NÁBOŽENSTVÍ A DALŠÍCH DĚL.....	22
4.1 Statické a dynamické náboženství.....	23
4.2 Statická a dynamická etika.....	25
4.3 Sociální aspekt morálky.....	26
5 FILOSOFICKÁ ANALÝZA RELIGIOZNÍCH MOTIVŮ V BERGSONOVĚ DÍLE.....	30
5.1 Mystika.....	32
5.2 Aspekt lásky.....	35
5.3 Magie.....	35
5.4 Tvořivé úsilí.....	38
5.5 Fenomén élan vital.....	47

6 ZÁVĚR	49
7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	52
8 RESUMÉ	54

1 ÚVOD

Henri Bergson ve svém díle *Dva zdroje morálky a náboženství* upozorňuje: „Filosof nejčastěji studuje věc, kterou zdravý rozum již označil nějakým slovem. Tato věc může být jen nejasně tušená; může být špatně viděná; může být skryta ve spleti jiných věcí, od nichž ji bude třeba oddělit. Může být také vykrojena z celku skutečnosti jen pro pohodlnost řeči a vůbec nemusí představovat věc hodnou k samostatnému studiu. V tom spočívá velká nedostatečnost filosofie vzhledem k matematice i přírodním vědám.“¹

Bergson výše citovanými slovy poodhaluje samotné meze filosofického poznání, které se nemůže zbavit problémů spojených se subjektivismem nebo obtížnou prokazatelností určitých myšlenek. S vědomím těchto mezí musíme přikročit i k analýze díla francouzského filosofa Henriho Bergsona.

Cílem této bakalářské práce je na základě analýzy stěžejního díla *Dva zdroje morálky a náboženství* poukázat na jeho specifickou filosofickou koncepci religiozity. Tato práce proto rovněž zohledňuje religiózní motivy v Bergsonově filosofickém díle obecně. V rámci práci bude využita metoda analýzy a filosofické interpretace.

Bakalářská práce vychází z charakteristiky, života, díla, myslitelského kontextu a vztahu Henriho Bergsona k jiným filosofickým, zejména dobovým proudům. Jádrem práce je pochopení a následná analýza díla *Dva zdroje morálky a náboženství*, s využitím dalších děl Henriho Bergsona. Kromě celkové charakteristiky se zaměříme na

¹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 125 – 126

religiózní motivy v Bergsonově tvorbě a jeho filosofickou analýzu fenoménu náboženství, konkrétněji pak křesťanství.

2 ŽIVOT A DÍLO HENRIHO BERGSONA

Životní filosofické dílo Henriho Bergsona je často hodnoceno v superlativech, jak o tom svědčí např. tato slova: „Nejvlivnější ze všech nedávných filozofů života je Francouz Henri Bergson (1859 – 1941). Jeho čtyři nejdůležitější díla jsou Esej o bezprostředních datech vědomí, Hmota a paměť, Tvořivý vývoj a Dvojí pramen mravnosti a náboženství.“²

Henri Bergson se narodil 18. října 1859, a to v Paříži jako druhorozený syn francouzského hudebníka židovského původu a Angličanky. V této souvislosti můžeme upozornit, že jeho předkové ze strany otce pocházeli z Litvy, pro kterou již od počátku novověku bylo charakteristické relativně početné židovské osídlení. Vilnius, největší středisko židovské vzdělanosti na území carského Ruska, byl tehdy dokonce označován jako hlavní město jiddiš nebo Jeruzalém Východu.³

V mladistvém věku Henri Bergson nastoupil na studia na Lycée Condorcet, což tehdy bylo jedno z největších francouzských gymnázií. Zde se důkladněji věnoval především filosofii, přičemž se projevil i jeho hlubší zájem o matematiku. V roce 1877, tedy ve svých šestnácti letech, obdržel velkou cenu za rozřešení matematické úlohy, která pak byla dokonce zveřejněna v odborném časopise.

Lze konstatovat, že mladý Henri Bergson vynikal stejně v exaktních vědách jako ve vědách humanitních a dlouho mezi nimi kolísal, až se nakonec podrobně zaměřil na přírodní vědy v kombinaci s filosofií. V dospělém věku byl Henri Bergson společně s Hansem Drieschem

² STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3, str. 405

³ ŠVEC, Luboš. MACURA, Vladimír. ŠTOL, Pavel. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-154-9, str. 205

čelním představitelem a obhájcem filosofického a vědeckého směru, který je označován jako moderní vitalismus.

V letech 1877 až 1881 studoval Henri Bergson na École normale supérieure. Zde také později přednášel, a to od roku 1898. Počínaje rokem 1900 začal Bergson přednášet na Collège de France. Podrobně se zabýval anglickou filosofií, specificky pak dílem Johna Stuarta Milla, Charlese Darwina a Herberta Spencera. Postupně však u něj převážila potřeba vlastního filosofického vyjádření, která mladého Bergsona přivedla až k formulaci osobních filosofických problémů. Odpoutal se od vlivu anglického pozitivismu a od realismu. Začal intenzivně pracovat s fenoménem intuice. Prostřednictvím filosoficky pojímané intuice Bergson usiloval o objasnění podstaty poznání lidské existence a světa.

Pro filosofická a esejistická díla Henriho Bergsona je charakteristická skutečně originální a specifická stylistika. Vyznačující se bohatým využíváním metafory a analogie. Z tohoto pohledu musíme zmínit především knihu *Smích*, která má význam i z hlediska historie literatury. Henri Bergson se v tomto díle zaměřil především na problematiku komedie ve vztahu k oblasti estetiky a k filosofii umění. Vzhledem k výše uvedenému lze zdůraznit, že umění Bergson na základě jeho teorie intuice chápe jako složitý a specifický proces snění a vzpomínání. Nepojímal tedy umění ve smyslu poznávání nebo napodobování člověka, přírody a světa, jak bylo v jeho době převažující a obvyklé.

Počínaje rokem 1901 působil jako stálý člen francouzského Institutu a přednášel nejen ve Francii, nýbrž také ve Velké Británii a Spojených státech amerických. Bergson se přitom dokázal prosadit nejen ve vědeckých kruzích, nýbrž jeho věhlas pronikl i do řad širší veřejnosti. Jeho přednášky totiž vynikaly dokonalým stylem a v Paříži ve své době

patřilo k největší módě tyto přednášky navštěvovat, a to i mezi dámami z vyšší společnosti, což byl skutečný úspěch.

Od roku 1914 byl Henri Bergson váženým členem Francouzské akademie. Počínaje rokem 1921 přestal Bergson působit v akademické sféře a soustředil se pouze na vlastní tvorbu. Veřejný život však přece jen zcela neopustil, protože v letech 1921 až 1926 aktivně působil na půdě Společnosti národů. Henri Bergson se stal laureátem 27. Nobelovy ceny za literaturu. Ta mu byla udělena v roce 1927 za jeho „... bohaté a životodárné ideje a za skvělé umění, jímž byly prezentovány ...“, jak znělo oficiální zdůvodnění Švédské akademie.

Henri Bergson zemřel 4. ledna 1941 na zánět průdušek, a to během německé okupace, kdy odmítnul výhody, které mu nabízela německá okupační a francouzská kolaborační moc, a zůstal solidární s ostatními kolegy.

Boris Jakovenko v roce 1947 v předmluvě k pražskému vydání českého překladu Bergsonova díla *Čas a svoboda* (O bezprostředních datech vědomí) uvedl: „Bergsonova spisovatelská dráha patří k nejšťastnějším a nejúspěšnějším, jaké kdy byly ve filosofii. Jeho spisy se nejen horlivě četly a studovaly, ale také překládaly do téměř všech cizích jazyků kulturních národů na západě i východě.“⁴

Hans Joachim Störig k tomu dodává: „Pro všechny Bergsonovy knihy je příznačný velice elegantní jazyk, výjimečná průzračnost a hýřivé bohatství obrazů, přirovnání a příkladů; po obsahové stránce solidní

⁴ JAKOVENKO, Boris. *Henri Bergson a jeho dílo*. Citováno podle: BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 5

znalost základů všech oborů přírodovědy. To je jeden z důvodů Bergsonova nebývalého úspěchu.“⁵

Dále zdůrazňuje význam Bergsonova vlivu na filosofii, a to zejména filosofii francouzskou. Jako nadčasové přitom označuje především dva pojmy Bergsonovy filosofie, a to pojem filosofické intuice, která je blízká intuici umělecké – tento pojem Henri Bergson převzal od romantiků – a pojem reálného trvání neboli *durée réelle*, který lze považovat za jeho vlastní a originální výtvar.

2.1 Dílo Henriho Bergsona

Přehled díla Henriho Bergsona:⁶

- Pojednání o bezprostředních danostech vědomí (1889, *Essai sur les données immédiates de conscience*): jednalo se o Bergsonovu disertační práci, která česky vyšla pod názvem *Čas a svoboda*;
- *Duše a tělo* (1896, *Matière et mémoire*): česky vyšla také jako *Hmota a paměť*;
- *Smích* (1900, *Le Rire*): tato práce česky vyšla také pod názvem *Komika charakteru*;
- *Úvod do metafyziky* (1903, *Introduction à la métaphysique*);
- *Vývoj tvořivý* (1907, *Évolution créatrice*);
- *Duchovní energie* (1919, *Énergie spirituelle*);
- *Úvahy o čase, prostoru a životě* (1920, *Réflexions sur le temps, l'espace et la vie*);
- *Trvání a současnost* (1922, *Durée et simultanéité*);
- *Filozofická intuice* (1927, *L'intuition philosophique*);

⁵ STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3, str. 405

⁶ Viz např. STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3

- Dvojí pramen mravnosti a náboženství (1932, *Les deux sources de la morale et de la religion*);
- Myšlení a pohyb (1934, *La Pensée et le Mouvement*).

Lze konstatovat, že Henri Bergson prostřednictvím svých filosofických prací položil základ novému myšlenkovému i uměleckému směru, a to existencialismu. V této souvislosti lze citovat: „Zde se dostáváme ke kardinálnímu problému existence, kterého se můžeme pouze dotknout, nechceme-li být proudem otázek vtaženi až do samotného nitra metafyziky.“⁷

Rozvinul totiž originální koncepci života, který je nutné chápat jako dynamické dění, poháněné životní silou neboli *élan vital*. Problematika *élan vital* však bude podrobně analyzována níže. Základní myšlenka životního dění, které je v podstatě iniciováno, řízeno či vedeno životní silou, nalezla v rámci Bergsonovy filosofie uplatnění i v případě problematiky mravnosti a náboženství, na kterou byla specificky aplikována. Tato aplikace spočívala především v rozlišení dvojího náboženství. Henri Bergson rozlišuje náboženství statické a dynamické.

Statické náboženství podle Henriho Bergsona slouží především k zachování *status quo* v oblasti sociálního uspořádání a morálky. Tento *status quo* lze přitom podle něj chápat především jako jakýsi pud sebezáchovy. Dynamické náboženství, pro které jsou charakteristické mystické prvky, však podle tohoto filosofa zakládá sociální a morální pravidla na chápání či spíše intuitivním nahlížení životní síly. *Élan vital* je přitom v této souvislosti nahlížena jakožto věčná tvořivá síla či jakési věčně tvořící božství, za jehož nejvyšší výtvar musíme považovat člověka.

⁷ BERGSON, Henri. *Hmota a paměť. Esej o vztahu těla k duchu*. Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-065-3, str. 110

Dodejme jen, že výše zmíněné aspekty Bergsonovy filosofie našly vcelku širokou odezvu především v řadách soudobé inteligence a v některých uměleckých kruzích. Avšak na druhou stranu byl Bergsonův mysticismus kritizován jako projev antiintelektualismu, a jako takový byl relativně ostře odmítán soudobými stoupenci filosofie racionalismu.

Výše uvedené můžeme dokumentovat následujícím citátem, ve kterém se Henri Bergson podrobně zabývá problematikou různých způsobů rekonstrukce povahy Boha: „Filosof by tuto povahu dokázal snadno definovat, kdyby chtěl mysticismus uzavřít do formule. Bůh je láska a je předmětem lásky, v tom je obsažen veškerý přínos mysticismu. Mystik nikdy neustane hovořit o této dvojí lásce. Její líčení je nekonečné, protože věc, která má být vylíčena, je nevyslovitelná. Jasně však říká, že božská láska není něčím z Boha, je to sám Bůh.“⁸

Citovaná slova snad alespoň částečně podkrývají způsob Bergsonova filosofického uvažování a také nám umožňují nahlédnout, proč byl jedněmi obdivován a zároveň druhými kritizován.

2.1.1 Čas a svoboda

Výše zmíněný pojem reálného trvání neboli *durée réelle* je důkladně a podrobně rozpracován především v prvním větším Bergsonově filosofickém díle nazvaném *Esej o bezprostředních datech vědomí*, které vyšlo v roce 1888 s podtitulem *Temps et Liberté* neboli *Čas a svoboda*. Pojem reálného trvání Bergson chápe jako skutečné trvání, které však v sobě obsahuje aspekt změny. Henri Bergson také v této souvislosti upozorňuje na záměnu reálného času jeho symbolem, a to prostorem.

⁸ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 181

Těmi nejzákladnějšími jistotami pro člověka je podle Henriho Bergsona jeho vlastní vědění a jeho charakteristický duševní život. Tyto jistoty ovšem fungují pouze za předpokladu, že nejsou kontaminovány – lze-li ovšem použít tohoto výrazu – nebo lépe řečeno deformovány nevědomými interpretacemi či zjednodušeně předsudky. Henri Bergson v této souvislosti postupoval opačným způsobem než Immanuel Kant. Namísto toho, aby si podobně jako Kant kladl otázku, do jaké míry jsou v individuálním vnímání okolního světa přítomné nejrůznější subjektivní prvky, Bergson se táže obráceně. Ptá se totiž, do jaké míry je individuální vnímání sebe sama kontaminováno prvky, které ve skutečnosti pocházejí ze smyslového vnímání okolního světa.

Protože se nelze zcela vyhnout nebezpečí výše zmíněné „kontaminace“, je nebo měla by být podle Henriho Bergsona tím vlastním cílem každého člověka v oblasti poznávání sebe sama tzv. čistá introspekce. Tuto čistou introspekci pak filosof chápal jako intuici ve smyslu úsilí o bytostné uchopení introspektivních dat, a to nejlépe v jejich nenarušené bezprostřednosti.

Henri Bergson tedy ve výše naznačené souvislosti hovoří o jakémisi znovuvzdělání introspekce, přičemž zdůrazňuje, že k tomu, abychom se mohli tohoto znovuvzdělání introspekce efektivně zhostit, je nutné, abychom novým způsobem analyzovali samotný pojem času. Podle Bergsona neexistuje něco takového, jako je mentální stav nebo proměny jednotlivých mentálních stavů. Mentální stav sám o sobě totiž již obsahuje aspekt změny, je tedy sám o sobě jistou změnou. Nelze jej tedy pojímat jako hotovou či danou věc. Podle Henriho Bergsona je tuto problematiku nutné chápat tak, že určitý děj se uskutečňuje.

Filosof dále upozorňuje, že výše naznačené nové pojetí analýzy času, v tom smyslu, že určitý děj se uskutečňuje, je specifické. V této souvislosti používá adjektivum „kinematografický“. Stav chápaný jako

změna totiž na první pohled představuje pouhý sled jednotlivých sekvencí či obrázků – proto adjektivum kinematografický – jejich celek je však něčím víc než pouhým sledem. Henri Bergson pro lepší pochopení také používá příkladu hudební melodie. Jednotlivé hudební tóny také následují jeden za druhým. Podstatný však není tento sled, nýbrž trvání neboli *durée* celé melodie.

Bergson v této souvislosti tvrdí: „Rytmus a takt v hudbě přerušují normální běh našich vjemů a idejí, nechávajíce oscilovati naši pozornost mezi pevnými body a zmocňují se nás s takovou silou, že napodobení – ať sebe nekonečněji diskretní – vzdychajícího hlasu stačí k tomu, aby nás naplnilo nejzazším smutkem.“⁹

Trvání Henri Bergson považuje za vnitřní dění či vnitřní pohyb. Je totiž pevně přesvědčen, že samotná hmota je nehybná a inertní. Pokud tedy v jejím rámci existuje nějaký pohyb, musí se odehrávat uvnitř. Trvání je z tohoto pohledu vnímáno jako tzv. čistý čas, bez jakéhokoli promítání či symbolizování do prostoru. Bergson přitom rozlišuje několik základních dimenzí času. Chápe jej současně jako dynamický růst, dále jako vyšší rovinu vědomí a konečně čas vnímá také jako specifickou biologickou kategorii, která vyplývá ze samotné spontaneity ducha.

Henri Bergson tedy rozlišuje čas matematicko-fyzikální od času biologického, který spočívá ve zrání a růstu. Lze konstatovat, že toto rozlišení usnadnilo další vědecké bádání. Boris Jakovenko v této souvislosti konstatuje: „A zvláště psychologie, do které Bergson s takovým úspěchem zasáhl, mu vděčí za odstranění mnohých asociacionistických omylů a ilusí, které její vývoj zatěžovaly.“¹⁰ Význam

⁹ BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 19

¹⁰ JAKOVENKO, Boris. *Henri Bergson a jeho dílo*. Citováno podle: BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 6

Henriho Bergsona se tedy neomezuje pouze na úzce vymezenou oblast filosofie, nýbrž ve své době zasáhl i do řady praktických věd.

2.1.2 Hmota a paměť

Ve své druhé práci, která v češtině vyšla pod názvem *Hmota a paměť*, se Henri Bergson zabývá především problematikou vztahu duše a těla, který právě tehdy řešila psychologie i fyziologie. Filosof však tehdejší závěry obou věd považoval za nedostatečné nebo dokonce v některých aspektech mylné a snažil se do zkoumané problematiky vnést svůj vlastní pohled.

Sám Bergson ve své práci předesílá, že „... chceme-li tento problém vyřešit pomocí faktů, ocitneme se na poli paměti. Dalo se to čekat, vždyť právě vzpomínka ... představuje průsečík ducha a hmoty. Na důvodu však nezáleží. Myslím, že nikdo nebude protestovat proti tomu, že mezi fakty schopnými vnést trochu světla do psychofyziologického vztahu zaujímají ta, která se týkají paměti, ať už v normálním nebo patologickém stavu, přednostní postavení.“¹¹

Zmíněná Bergsonova práce náleží mezi vůbec nejvýznamnější filosofická díla tohoto autora. Henri Bergson zde představil analýzu skutečně originální koncepce lidského vnímání. Filosof zde vychází z aspektu pochopení vnímání jakožto pojítka, které k sobě váže hmotu, člověka a jeho paměť. Bergson tvrdí, že právě díky paměti se z pouhého vnímání stane rozpoznávání. V této souvislosti pak přestane být pouhým působením jedné podoby hmoty na jinou.

Rozlišení vnímání a paměti se pro Henriho Bergsona stalo základem pro konstrukci specifické verze dualismu, ve které analyzovaný

¹¹ BERGSON, Henri. *Hmota a paměť. Esej o vztahu těla k duchu*. Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-065-3, str. 10

rozdíl mezi tělesnem a duševnem nespočívá v aspektu prostorovém, nýbrž v aspektu časovém. Opět se tedy setkáváme s jedním z projevů Bergsonova důrazu na čas a opomíjení významu prostoru. Lze shrnout, že právě výše naznačené rozlišení představuje samotný základ Bergsonovy originální metafyziky, kterou tento filosof publikoval ve své práci *Hmota a paměť*. Jako základní filosofův axióm můžeme označit myšlenku neredukovatelnosti ducha na hmotu. Z formulace tohoto axiómu pak lze opatrně vyvodit i myšlenku nesmrtelnosti duše.

Dodejme ještě, že Bergsonova práce *Hmota a paměť* měla relativně významný vliv na velké množství francouzských filosofů, z nichž můžeme jmenovat např. Merleau-Pontyho, Hyppolita, Deleuze a další.

2.1.3 Vývoj tvořivý

Do trojice základních a nejvlivnějších prací Henriho Bergsona kromě *Času a svobody* a *Hmoty a paměti* náleží ještě dílo *Vývoj tvořivý*, které poprvé vyšlo v roce 1907. Právě v tomto díle francouzský filosof rozpracovává svoji teorii životního elánu, který chápe jako mocný proud podobný univerzálnímu vědomí, který vrhá stále nové životní formy na svět.

Jako základní princip života Bergsonova filosofie označuje jakýsi životní elán. Filosof přitom zdůrazňuje, že tento élan vital nelze postihnout běžnými kategoriemi lidského rozumu. Proniknout do jeho podstaty a nahlédnout jeho jednotlivé aspekty pak může pouze Bergsonem upřednostňovaná intuice. Podle Henriho Bergsona se veškeré funkce rozumu omezují pouze na službu poznání ve sféře materiálního světa. Rozum je tedy jen jakýmsi nástrojem poznání hmoty. Poznávání či nahlížení světa prostřednictvím intuice však podle Bergsona odhaluje ten skutečný či pravdivý svět, který se podle filosofa nachází ve skutečné hloubce duše, jež je mimo prostor.

Dodejme, že nejvlastnějším a nejpodrobnějším způsobem Henri Bergson iracionalistické aspekty své filosofie vyjádřil prostřednictvím teorie tvořivého vývoje, kterou představil především v práci *Évolution créatrice* neboli *Vývoj tvořivý*, poprvé publikované v roce 1907.

Stručně lze konstatovat, že dynamické bytí tvoří jakýsi vnitřní proud – Bergson jej označuje pojmem *durativ* – ze kterého následně neustále a nepředvídatelně vyvěrají stále nové a nové skutečnosti. Pro tento aspekt nebo způsob bytí je přitom podle filosofa charakteristická především jeho původnost či originalita. Ta se však vyznačuje charakteristickou prchavostí, a proto neustále uniká veškerým snahám člověka o introspekci. Bergson důrazně upozorňuje, že trvání se nám jeví ve své nejvlastnější či pravé skutečnosti jako neustálé a neutuchající tvoření a jako neustále proudění nového z hloubky na povrch.

Vývoj podle Henriho Bergsona nelze zjednodušeně chápat jako nějaký předem nastavený a dokonale fungující mechanismus. Podstatou jakéhokoli vývoje je totiž obtížně uchopitelné vnitřní pramenění bytí, ze kterého se vytváří vitální proud. Ten se pak kontinuálně obohacuje o nové duchovní nebo přesněji řečeno ontologické kvality, které podle Bergsona nikdy předtím nikde ve vesmíru neexistovaly. Pravděpodobně právě toto obohacování vesmíru o nové ontologické kvality představuje tu nejzákladnější podstatu tvořivého vývoje.

Tvořivý vývoj však neprobíhá sám od sebe, jak by se snad při povrchním studiu Bergsonova díla mohlo zdát. Tvořivý vývoj se uskutečňuje na základě imanentní stvořitelské či tvořivé příčiny. Tato příčina má svoji primární fázi v původním elánu, který filosof označuje jako *élan original*, a sekundární fázi v životní síle neboli v *élan vital*. Životní síle při svém vzestupu ke stále vyšším a uvědomělejšími stavům *durée* klade značný odpor hmota, která však ve svém úhrnu spěje k entropii. Prostřednictvím překonávání tohoto odporu dochází k

postupnému vymaňování ducha z hmoty. Tímto způsobem však zároveň životní síla překonává determinující vliv hmoty.

Zdůrazňování významu intuice v Bergsonově díle samozřejmě nemohlo zůstat bez vlivu na filosofovy názory na problematiku estetiky. Henri Bergson považuje umění za specifický fenomén, jehož základ spočívá v proces vzpomínání a snění. Umění tedy podle něj není pouhým napodobováním nebo poznáváním přírody a světa. Intuice totiž dokáže vysvětlovat obsahy, které jsou ukryté v nevědomí. Tak např. pro potřeby poezie je nutné, aby se jazyk, který chce být nástrojem pro básnické vyjádření vnitřní skutečnosti, oprostil od všech logických obsahů.

Bergsonova filosofie se tedy stala zdrojem inspirace pro určité umělecké kruhy, ovšem svět moderní vědy na intuici stavět nemohl. Z tohoto pohledu lze tedy celkový vliv Bergsona označit za omezený.

Můžeme upřesnit, že svět umění byl inspirován především Bergsonovým pojem trvání. Tento pojem lze metaforicky vysvětlit jako nikdy neutuchající proud specifických vjemů a představ. Lze konstatovat, že Henri Bergson u mnohých umělců podnítil charakteristický smysl pro soustředění na psychologickém základě, pro introspektivní zkoumání minulosti prožité určitým lidským jedincem nebo pro odhalování podvědomí. V tomto smyslu Bergson již částečně předznamenal psychoanalýzu.

Je však nutné zdůraznit, že výše naznačené tendence, které byly inspirovány Bergsonovou filosofií, mohly vést až k příliš subjektivistickému odtržení chápání psychického vývoje jako fenoménu odděleného od skutečnosti. Bergson sám k tomu uvádí: „City estetické nám skýtají nápadnější příklady tohoto postupného zákroku nových

elementů, viditelných v emoci základní, a zdajících se zvětšovat její velikost, třebaže se omezují na modifikaci její povahy.“¹²

Henri Bergson tvrdí, že lidské poznání není schopné adekvátním způsobem zachytit realitu v její podstatě. Není tedy schopné vnímat život takový, jaký je. Příčinou tohoto nedostatku je podle Bergsona především ta skutečnost, že lidské poznání představuje pouze jeden z mnoha produktů tohoto života, byť se jedná o produkt značně sofistický. Život je totiž podle filosofa primárně stvořen a určen k jinému účelu, než je lidské poznání, chápané Bergsonem jako pouhý reflexivní pohyb.

Abychom dosáhli skutečného poznání, tedy poznání života, musíme podle Henriho Bergsona splnit dva základní úkoly. Nejdříve je zapotřebí, abychom se pokusili naše individuální poznání života zasadit do celkového kontextu evoluce, ze kterého ostatně samo vzešlo. To podle tohoto filosofa předpokládá zachycení celku života retrospektivním způsobem a zároveň z vnější perspektivy.

Henri Bergson však zároveň upozorňuje, že je nezbytně nutné, abychom naše poznání osvobodili či obnovili tzv. zevnitř. Poznání totiž podle něj nemůže existovat samo o sobě, nýbrž musí být zasazeno nejen do celku duševního života určitého lidského jedince, nýbrž i celé společnosti. Bergson ale zdůrazňuje, že poznání v právě uvedeném kontextu však nemůže zvládnout ani samotný instinkt, ani samotná inteligence. Inteligence totiž představuje pouze jednu z více částí lidské osobnosti, zatímco instinkt nikdy nedosáhne jasnosti nebo zřetelnosti.

Specifický aspekt Bergsonovy filosofie představuje fenomén svobody. Tento aspekt je nutné chápat v celkovém kontextu tehdejšího myšlenkového vývoje ve Francii. Henri Bergson se zařadil mezi tzv.

¹² BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 18

francouzské kontingentisty, kteří stáli v opozici proti zdůrazňování univerzální platnosti zákona kauzality. Mezi francouzské kontingentisty dále patřili např. takoví filosofové, jako byl Boutroux, Delboeuf nebo Fouillée. Jejich myšlenky lze přiblížit zjednodušeným konstatováním, že uznávali svobodu jednání i pro ryze fyzikální jevy. Tento způsob uvažování přitom můžeme označit za jakýsi fyzikální indeterminismus.

Bergson k problematice filosofické analýzy fenoménu svobody přistupoval originálním způsobem. Domníval se, že dogmatický problém svobody vůle nebo chtění je zapotřebí převést do roviny logiky a teorie, konkrétně pak na problém nezávislosti a originality lidské osobnosti. Henri Bergson přitom zdůrazňoval, že zmíněná originalita a nezávislost lidské osobnosti se nejvýraznějším způsobem projevuje především v oboru vědecké a umělecké tvorby.

Svoboda je pro Henriho Bergsona něčím mnohem složitějším, než představuje špatně chápaná kauzalita. Lidské vědomí má mnohem složitější strukturu a hlubší původ, než jak je obvykle pojímáno. Bergson tedy vědomí odmítá považovat za pouhý průvodní a povrchně chápaný produkt činnosti lidského mozku. Svoboda či konkrétní svobodný akt je v souvislostech Bergsonova způsobu uvažování výrazem celé lidské osobnosti.

Na tomto místě musíme upřesnit, že podrobnější výklad Bergsonova pojetí svobody nalezneme v jeho díle *Čas a svoboda*. Můžeme se pokusit shrnout základní znaky, které Henri Bergson přisuzuje svobodnému jednání.

Svobodné jednání podle Bergsona:¹³

¹³ BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 8

- Je neobratitelné: žádný okamžik života nelze v téže podobě prožít dvakrát, nelze obrátit dějiny individuálního biologického a psychologického vývoje;
- Není definovatelné: není vystižitelné slovy ani symboly, jeho kvalita je pojmově neuchopitelná a jeho podstata je iracionální;
- Není automatické ani mechanické: Bergson v této souvislosti připomíná, že strnulost a neschopnost změny je často předmětem výsměchu;
- Není předpověditelné: Bergson předpověditelnost svobodného jednání vyvrací jako poslední formu determinismu.

Henri Bergson k tomu v práci *Čas a svoboda* dodává: „Takto chápány jsou svobodné akty vzácné, dokonce i u těch, kdož si zvykli sebe samy pozorovati a uvažovati o tom, co dělají. Ukázali jsme, že vnímáme nejčastěji pomocí refrakce skrze prostor, že naše stavy vědomí se zpevňují ve slovech, a že naše Já konkrétní, naše Já živé se přikrývá vnější kůrou faktů psychologických, jasně naznačených, vzájemně odloučených, tudíž určených.“¹⁴

¹⁴ BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 94

3 KONTEXT BERGSONOVY FILOSOFIE A JEJÍ VZTAH K DOBOVÝM FILOSOFICKÝM PROUDŮM

Na úvod této kapitoly se pokusíme zařadit filosofické dílo Henriho Bergsona do kontextu dobového vývoje. Henri Bergson totiž napsal svá stěžejní filosofická díla na konci 19. století a během prvních desetiletí století 20. Jednalo se o epochu, ve které obrovský pokrok zaznamenala věda i technika.

Pokrok v oblasti věd se přitom netýkal pouze věd přírodních, jako byla např. matematika, fyzika nebo astronomie, ale také takových věd, jako byla sociologie, lingvistika nebo psychologie. Naznačený vývoj byl nesen především celkovým rozvojem západní kultury a společnosti, v rámci kterého se pak mohly uplatnit takové osobnosti jako např. Max Planck, Albert Einstein, Edwin Hubble, Max Weber, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung a řada dalších.

Zajímavý aspekt tohoto vývoje představovala skutečnost, že došlo k rozvolnění spojení mezi matematikou – a v souvislosti s tím i geometrií – a filosofií, které bylo typické ještě pro 18. století. Na druhou stranu je však možné pozorovat stále těsnější vztah mezi filosofií a psychologií. V této souvislosti musíme upozornit především na fenomén hlubinné psychologie, jehož autorem je Sigmund Freud, a který byl dále rozvíjen celou řadou jeho žáků a psychologických škol.

Lze konstatovat, že tento fenomén zapůsobil na všeobecné povědomí společnosti ve 20. století, jak je zřejmé nejen z literatury a umění, ale také právě z filosofie. Dokonce je možné tvrdit, že tento koncept byl již delší dobu před vystoupením Sigmunda Freuda předznamenán v dílech některých literátů, ale také takových filosofů, jako byli Arthur Schopenhauer a Friedrich Nietzsche.

Dále je třeba upozornit na vývoj lingvistiky, na jehož výsledky filosofie tvořivým způsobem reagovala. Problematika jazyka se stala pak v průběhu 20. století jedním z nejdůležitějších témat filosofie, jak o tom svědčí především vědecké dílo Ludwiga Wittgensteina.

Ve výše uvedených souvislostech se rozvíjela i filosofie života, kterou je nutné považovat za jeden ze specifických fenoménů filosofie 19. a 20. století. Za první významné představitele filosofie života jsou přitom považováni Arthur Schopenhauer a Friedrich Nietzsche. Obecně se pak jednalo o takový směr myšlení, který se stavěl kriticky vůči racionalismu a osvícenskému pojetí rozumu.

Henriho Bergsona lze bezpochyby označit za jednoho z nejvýznamnějších francouzských filosofů, a to nejen ve své době, nýbrž obecně. Henri Bergson je z tohoto pohledu pokračovatelem takových myslitelů, jako byl René Descartes nebo Blaise Pascal. Avšak vzhledem k tomu, že zároveň byl kritickým pokračovatelem německého idealismu, reprezentovaného zejména Schellingem. Z tohoto důvodu lze tedy Henriho Bergsona považovat za jednoho z představitelů značně širokého proudu tzv. filosofie života.

Henri Bergson, jeden z předních představitelů tzv. filosofie života, tedy kritizoval podle jeho názoru úzce zaměřené a tudíž ve svých důsledcích nutně omezené racionalistické a mechanistické postoje k člověku a ke světu. V souvislosti s tím pak kladl specifický důraz na lidskou intuici, jakožto na specifickou vyšší poznávací schopnost. Níže ještě bude následovat podrobná analýza, jak z tohoto pohledu Bergson zdůrazňoval význam mysticismu, který považujeme za jeden ze základních religiózních prvků v jeho filosofickém díle.

Výše zdůrazněný fenomén intuice Bergson považuje za specificky lidskou schopnost, kterou však zásadně odlišuje od diskursivně

pracujícího rozumu. Intuice v sobě skrývá mnohem větší poznávací potenciál. Umožňuje nám totiž podle tohoto filosofa nahlédnout až samotný základní fenomén časového kontinua lidského života a jeho trvání neboli *durée*.

Na tomto místě lze dodat, že o výše uvedeném Bergson podrobně pojednal již ve své disertační práci nazvané *Esej o bezprostředních datech vědomí*. Rovněž můžeme znovu zmínit originální myšlenku životního vzmachu neboli *élan vital*, která své první ucelené vyjádření našla v práci *Vývoj tvořivý* a kterou lze považovat za jeden z leitmotivů celého Bergsonova díla. Tato myšlenka je přitom rozpracována i v knize *Dva zdroje morálky a náboženství*.

Filosofické dílo Henriho Bergsona bylo akceptováno a dokonce i s určitým nadšením přijímáno mnohými soudobými katolickými filosofy a intelektuály. Někteří tehdejší představitelé katolicismu Bergsonovu filosofii dokonce využívali k obraně učení katolické církve. Na druhou stranu se však Bergson relativně často setkával i s kritickým odmítáním. Je zajímavé, že toto odmítání přicházelo opět ze strany katolických kruhů.

V této souvislosti je možné připomenout, že Henri Bergson sám osobně křest nikdy nepřijal. Ve své závěti, kterou předčasně napsal již v roce 1934, k tomu uvedl: „Byl bych se stal konvertitou, kdybych už léta neviděl přicházet hrozivou antisemitskou vlnu, která se brzy rozlije po světě. Chtěl jsem stát při těch, kteří budou zítra pronásledováni.“¹⁵ Na druhou stranu však existovala řada lidí, kteří se ke křesťanství, a konkrétně řečeno ke katolictví, dostali právě díky inspirujícímu filosofickému vlivu Henriho Bergsona. Mimo jiné k těmto konvertitům

¹⁵ Citováno podle: *Současná filosofie. Filosofie života. Henri Bergson (1859 – 1941)*. (online) Teologická fakulta. Jihočeská univerzita. České Budějovice. Dostupné z WWW: www.tf.jcu.cz/getfile/119990b7296de2f0. Citováno dne 12. 1. 2012.

náležela např. Bergsonova dcera Jeanne, která se několik let po smrti svého otce stala katoličkou.

4 ANALÝZA DÍLA DVA ZDROJE MORÁLKY A NÁBOŽENSTVÍ A DALŠÍCH DĚL

Na úvod této kapitoly můžeme předeslat, že práci *Dva prameny morálky a náboženství* Henri Bergson vydal až v roce 1932, tedy až ve zralém věku. Metaforicky lze přitom konstatovat, že podobně zralé je i toto dílo.

Henri Bergson svou práci, která bude předmětem podrobné analýzy v rámci této kapitoly, předesílá následujícími slovy: „Vzpomínka na zakázané ovoce je tím nejstarším v paměti každého z nás stejně jako v paměti lidstva. Uvědomili bychom si to, kdyby tato vzpomínka nebyla překryta jinými, k nimž se vracíme raději. Čím vším mohlo být naše dětství, kdyby nás nechali být!“¹⁶

Nyní je vhodné alespoň stručně předeslat obsah Bergsonova díla *Dva zdroje morálky a náboženství*. Tato práce sestává ze čtyř základních kapitol, které jsou v tomto pořadí věnovány:¹⁷

- morálce (kapitola Morální závazek);
- statickému náboženství (kapitola Statické náboženství);
- dynamickému náboženství (kapitola Dynamické náboženství);
- politice (kapitola Závěrečné poznámky: mechanika a mystika).

Henri Bergson často zaujímá specifické psychologizující stanovisko. Tvrdí totiž, že náboženství a morálku vytvořila mimo jiné příroda – či jinak řečeno život – a to jako jakousi odpověď na novou životní potřebu, která se projevovala v životě lidských společností. Tuto

¹⁶ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 9

¹⁷ Viz BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1.

potřebu podle Bergsona vyvolal více než co jiné ústup přirozených sociálních instinktů, které byly v průběhu historie stále více vytlačovány rozumem.

4.1 Statické a dynamické náboženství

V díle Dva zdroje morálky a náboženství, které je nutné skutečně považovat za jedno z nejvýznamnějších Bergsonových děl vůbec, se můžeme především setkat s filosofickým rozlišením tzv. statického náboženství na jedné straně a náboženství dynamického na straně druhé. Sám Bergson však naznačuje, že toto rozlišení je nutná chápat pouze jako pomocné vodítko pro definici dvou zásadním způsobem odlišných fenoménů v oblasti morálky a náboženství. Zároveň však upozorňuje, že je nutné, abychom je chápali v jejich samotné podstatě jako jednu nedílnou sféru.

Bergson upřesňuje, že každý z výše zmíněných typů se zakládá na zcela odlišném principu. Pro statické náboženství a morálku, které jsou typické pro uzavřené společnosti, je více než co jiné charakteristický jakýsi vnější nátlak nebo lépe řečeno zvnějšku přicházející etický závazek. Tuto problematiku přitom může relativně snadno zkoumat sociologie, která se právě v Bergsonově době etablovala jako jedna z moderních a rychle se rozvíjejících věd.

Naopak dynamické náboženství a tudíž i dynamická morálka jsou zase charakteristické spíše pro otevřené společnosti. Jejich podstata přitom pramení z vnitřního neboli mystického zanícení či vzmachu – tento výraz Bergson používá skutečně často – a jako takové pak jsou přístupné zkoumáním strany specifických oborů psychologie nebo teologie.

Bergson však současně upozorňuje, že oba výše zmíněné principy, tedy princip statického i dynamického náboženství, je nutné chápat jako specifické projevy či důsledky jednoho a téhož základního či

universálního fenoménu života, která neustrnuje, nýbrž se neustále dynamicky vyvíjí. Bergson v této souvislosti zdůrazňuje fenomén neuchopitelnosti nejzákladnějšího zdroje života, který v sobě zahrnuje rozdělení ducha a hmoty. Z tohoto pohledu pak lze pochopit, že veškerá lidská morálka, ať již ve smyslu nátlaku nebo mystického vzmachu, je biologické podstaty. Musíme však upozornit, že Bergsonovo pojetí biologie je široké.

Morálku a náboženství, ale také např. politiku Henri Bergson považuje za projevy či ztělesnění v podstatě druhotných instinktů, prostřednictvím kterých dochází ke specifickému vyvažování negativních důsledků postupující racionalizace lidského života. Za základní aspekty této postupující racionalizace pak Bergson považuje zejména narůstající sociální individualizaci, neprostupující pochyby a úzkost, jakožto základní existenciální pocity člověka, ale také ničivé války. Všechny tyto aspekty přitom ohrožují samotné přežití lidského druhu.

Určitým řešením výše naznačených negativních vývojových tendencí je pak podle Henriho Bergsona pokus o otevřenou morálku a s tím související důraz na dynamické náboženství. Právě toto podle Bergsona představuje návrat ke skutečnému a tvořivému zdroji života či lépe řečeno životní síly (*élan vital*). Bergson však upozorňuje, že v tomto úsilí člověku nepomůže pouze sama příroda. Člověk totiž kvůli návratu ke zdroji života musí překonat určité aspekty vlastní přirozenosti. A je to právě křesťanská mystika, jedna z nejvyšších forem dynamického náboženství, která může člověku výrazným způsobem napomoci a která v sobě skrývá obrovský potenciál filosofické a umělecké inspirace a intuitivního nazírání.

Henri Bergson se také snaží upozornit, jakým způsobem a do jakých detailů morálka a náboženství ovlivňují život každého jednotlivce, a to především prostřednictvím fenoménů zákazu, trestu a viny.

4.2 Statická a dynamická etika

Ve Dvou zdrojích morálky a náboženství Henri Bergson tvořivým způsobem rozpracoval závěry ze svého staršího díla Tvořivý vývoj, přičemž se specificky zaměřil na interpretaci lidských dějin. Na tomto základě pak Henri Bergson rozlišuje především statickou a dynamickou etiku, které se podle něj odlišují především podle cílů a motivace mravního jednání člověka. Dynamická neboli otevřená etika představuje jakési vytrysknutí emocí spojených s láskou. Jako takovou ji lze tedy označit jako etiku, která vynáší postuláty, nikoli však jako etiku kategorickou. Dynamická etika si pak podle Henriho Bergsona klade za vlastní cíl tvořivé zlepšování života jako celku, nikoli pouze jeho determinaci.

Dynamická etika byla podle Henriho Bergsona vždy vytvářena, propagována a šířena vynikajícími a od většinové společnosti se odlišujícími jedinci, kteří do průběhu historie zasáhli obvykle jako zakladatelé nových náboženství. Bergson uvádí: „Mystik ... má před sebou lidstvo, které bylo připraveno, aby jej poslouchalo, jinými mystiky, neviditelnými a přítomnými v náboženství, které vyučuje.“¹⁸

Co se týče vzniku statické neboli uzavřené či neměnné etiky, Bergson konstatuje, že její původ musíme shledávat v jakési krystalizaci původně dynamické síly do konkrétních společenských struktur. Má však za cíl pouhé udržení stávajících etických společenských norem, a to zejména prostřednictvím tlaku působícího přes morální kodex.

Hlavním úkolem výše zmíněných vynikajících osobností je vyřešit latentně existující či permanentní protiklady mezi statickou a dynamickou morálkou. Má se tak stát prostřednictvím tvořivého a přijatelného způsobu

¹⁸ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 172

zprostředkování morálních zásad celé společnosti. Jenom tímto způsobem se podle Henriho Bergsona společnost může harmonicky rozvíjet při nezbytném respektování osobní svobody každého člověka, kterému společenské příkazy ponechávají dostatečný vnitřní prostor pro tvořivou osobnostní interpretaci morálního příkazu.

4.3 Sociální aspekt morálky

Morálka má podle Henriho Bergsona také svůj sociální aspekt. Sama je vlastně specifickým společenským fenoménem. Tímto sociálním aspektem morálky, ve kterém se tato permanentním způsobem zdůvodňuje, je náboženství. I v této souvislosti Henri Bergson rozlišuje jednak statická či mýtická náboženství, a jednak náboženství otevřená či dynamická. Statická náboženství a nejrůznější mytologie podle Henriho Bergsona představují v podstatě fenomenální subjekty statické morálky. Statická náboženství plní na jedné straně regulační úlohu při uplatňování dynamické, tvořivé síly. K tomuto podle něj docházelo především během raných fází vývoje lidstva. Avšak na druhé straně během pozdějších vývojových fází působí retardačním způsobem.

Dynamická síla totiž podle Henriho Bergsona po dlouhou dobu zůstává jakoby zastřena v nejrůznějších mýtech. Za jistých okolností však může prorazit či proniknout na povrch, přitom se obvykle transformuje do různých nenáboženských projevů, protože se podle Bergsona nemůže uplatnit jiným směrem. Charakteristické to přitom je nejen pro křesťanství, ale i pro islám.

Dynamické náboženství zůstává stále otevřené, a to pro volný či hladký průchod a působení výše zmíněné dynamické síly. Bergson však upozorňuje, že i tato dynamická síla za určitých okolností se může také v rámci dynamického náboženství transformovat do různých struktur. Obecně řečeno s Bergsonem však dynamická náboženství vycházejí

z intuitivního nazírání životní síly, jehož nejvlastnějším tvořivým zřídlem je samotný bůh či stvořitel.

Henri Bergson upozorňuje, že výše jen stručně naznačený proces se v jednotlivých společnostech uskutečňuje především prostřednictvím fenoménu mystiky a tudíž díky jednotlivým mystikům světcům. Tito výjimeční a zároveň výrazně odlišní jedinci přitom dalším generacím odevzdávají hlavně obtížně specifikovatelného ducha svých myšlenek a nikoli pouze zapsané myšlenky nebo určité etablované struktury.

Bergson dokládá, že takovým otevřeným náboženstvím je především křesťanství, které je ideově založeno na zjevení a nekonečnosti tvořivého elánu. Avšak zároveň upozorňuje, že i v rámci křesťanství během určitých historických období hrozilo nebezpečí jakési uvěznění původních nerozlišených tendencí životního vzmachu v mytologických strukturách. Tyto struktury podle něj vznikají především v důsledku ztotožnění s určitým společenským uspořádáním.

Vitální síla dynamického náboženství musí – často za velmi těžkých obětí – narušit či zpochybnit statické struktury. Toto narušení pak podle Henriho Bergsona probíhá tím způsobem, že v samotném jádru statických struktur dojde k jakémusi procitnutí nebo objevení se filosofů, myslitelů, hrdinů nebo dokonce světců, kteří představují živoucí aspekty dynamického náboženství. V žádném případě však nedochází k přerušení kontinuity společenského vývoje. Bergson totiž upozorňuje, že dynamické náboženství, podobně jako je tomu v případě morálky, musí koexistovat ve vzájemné souvislosti se statickými náboženskými formami. Podle Bergsona je tomu tak proto, aby společnost mohla fungovat řádným způsobem.

Henri Bergson k výše uvedenému dodává: „Plným mysticismem je mysticismus velkých křesťanských mystiků ... Většina z nich bezpochyby

prošla stavy, jež se podobají různým krajním bodům, k nimž dospěl starověký mysticismus. Ale pouze jimi prošli. Znovu se usebrali, vrhli se do zcela nového úsilí a prolomili hráz. Uchopil je ohromný proud života, z jejich zvýšené vitality se uvolnila úžasná energie, odvaha a schopnost pojímat a uskutečňovat.“¹⁹

Poněkud zjednodušeně lze konstatovat, že Henri Bergson nepřímou polemizuje s evoluční teorií, která si v jeho době již vydobyla své místo ve společnosti a dokonce začala být aplikována i na oblast politiky či – lépe řečeno – na oblast vztahů mezi státy a národy. Henri Bergson v opozici k evoluční teorii rozvinul svoji vlastní koncepci života, který pojímá jako dynamické dění. Za hlavní katalyzátor tohoto dění pak označuje jakousi životní sílu neboli *élan vital*.

Můžeme tedy shrnout, že vůči přísně chápanému přírodovědeckému determinismu a striktnímu mechanicismu Henri Bergson konstruoval svoji koncepci prostoru a času, jakožto dvou protikladných aspektů jsoucna. Tuto koncepci protikladu času a prostoru pak Bergson aplikoval na protikladný charakter tělesna a duševna nebo hmoty a vědomí. Hmota v rámci tohoto pojetí představuje prostor, ve kterém se realizuje tvůrčí dění, přičemž ono dění a látku lze chápat jako dva principy, které nejlépe poznáme v jejich sjednocení. Výše zmíněná životní síla neboli *élan vital* v těchto naznačených souvislostech prochází lidským tělem. Lidské vědomí lze proto chápat také jako jakési znovupoznání světa věcí.

Výše naznačenému vztahu mezi prostorem a časem a vědomím a hmotou a dalším aspektům Bergsonovy filosofie jsme se věnovali z toho důvodu, že základní myšlenku dění, které je vedené zmíněnou životní

¹⁹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 164

silou, Henri Bergson aplikoval také v rámci analýzy původu mravnosti a náboženství. Především je nutné zdůraznit, že tento filosof činil zásadní rozdíl mezi tzv. statickým a tzv. dynamickým náboženstvím. Statické náboženství podle něj slouží především a pouze k zachování stávajícího sociálního a morálního statu quo. Jedná se tedy o jakýsi specifický pud sebezáchovy, který ovšem působí v rámci celé společnosti.

Tzv. dynamické náboženství pak Henri Bergson označuje také jako mystické náboženství a představuje druhý – lze říci, že niterný – aspekt religiozity, ve srovnání s předchozím aspektem sociálním. V rámci pojetí dynamického náboženství podle Bergsona spolu úzce souvisí sociální řád a morální pravidla na jedné straně a životní síla na straně druhé. Onu životní sílu neboli élan vital lze v této souvislosti chápat jako jakési věčně tvořící božství, za jehož nejvyšší a nejdokonalejší výtvar pak musíme jednoznačně považovat člověka.

Právě výše uvedené představuje skutečné jádro mysticismu a antiintelektualismu filosofie Henriho Bergsona, který si ve své době získal relativně značný ohlas, a to především v určitých kruzích inteligence a umělců. Tyto aspekty pak naopak byly odmítány a kritizovány zastánci filosofického racionalismu.

5 FILOSOFICKÁ ANALÝZA RELIGIÓZNÍCH MOTIVŮ V BERGSONOVĚ DÍLE

Tuto kapitolu práce můžeme uvést citátem z článku Dagmar Gregorové, která nás seznamuje s nejnovějšími výsledky zahraničních výzkumů v oblasti psychologie morálky. Dagmar Gregorová předesílá: „Proč vzniklo náboženství? Na tuto otázku by asi odpověděl každý hloubající člověk, ale jeho myšlenky by zcela jistě byly poplatné jeho vlastnímu přesvědčení v existenci, nebo neexistenci nadpřirozené bytosti (boha, bohů ...), jenž nás případně sleduje, trestá neposlušnost a nevěru ve vztahu k němu a odměňuje věrnost, oddanost a šíření té pravé „pravdy“.“²⁰

Na základě výše uvedeného můžeme položit dvě základní otázky, které se týkají hloubky a dosahu lidského poznání a které se zároveň dotýkají problematiky vztahu vědeckých a religiózních prvků v lidském myšlení:

- Může věda najít jednoznačnější a objektivní odpověď, když ji provozují opět jenom lidé nábožensky věřící, nebo nevěřící?
- Akceptovali by věřící argumentaci, že nadpřirozeno si vytváříme např. z jistých obranných psychologických důvodů a víra v něj je důsledkem vědomí o naší prchavé existenci, touhy po nekompromisní, v reálném životě však zdeformované, spravedlnosti a potřeby silného socializačního prvku, který nám dává pocit sounáležitosti ke své komunitě?

²⁰ GREGOROVÁ, Dagmar. *Je náboženství zdrojem morálky?* (online) Objective Source E-Learning. 10. 02. 2010. Dostupné z WWW: <http://www.osel.cz/index.php?clanek=4869>. Citováno dne 11. 12. 2011.

Z principiálního hlediska je na výše položené otázky nutné odpovědět záporně.

Výše uvedené však dokládá, s jakými problémy se setkáváme při jakékoli filosofické či vědecké diskusi o jednotlivých otázkách nebo aspektech náboženství či religiozity. Vždy nás přitom bude doprovázet dojem neurčitosti, neujasněnosti a také určité neuchopitelnosti. Vědeckou či filosofickou diskusi o jednotlivých otázkách nebo aspektech náboženství či religiozity budeme vždy podstupovat s vědomím nebezpečí, že nedosáhneme obecně přijatelného nebo jednoznačného závěru.

Do této diskuse přitom významným způsobem zasáhl Henri Bergson, který se primárně zaměřil na vzájemný vztah náboženství a morálky. K analýze jeho díla však musíme přistoupit s vědomím výše naznačených rizik.

Dále je nutné zdůraznit, že odkrytí všech ideových zdrojů Bergsonovy filosofie, která je skutečně specifická a originální, představuje velmi náročný úkol s nejistým výsledkem. Celkový ideový a myšlenkový rozhled Henriho Bergsona však nepřekračuje širší rámec západní filosofie, i když je nutné připustit, že do jisté míry byl ovlivněn také učením Kabaly a dokonce i některými mystérii Blízkého Východu, z nichž můžeme vyzdvihnout např. mystéria orfická.

Lze shrnout, že Henri Bergson vycházel nebo se alespoň nechal volně inspirovat myšlenkami takových filosofů, jako byli především Platón, Aristoteles, Filón Alexandrijský, Plotínos, René Descartes, Benedict Spinoza, Nicolas Melabranche, Blaise Pascal, Gottfried Wilhelm Leibniz, Jean-Jacques Rousseau nebo Immanuel Kant. Bezprostřední vliv na Henriho Bergsona však měli také takoví autoři, jako byl např. Maine de Biran, Ravaisson, Max Schelling, Arthur Schopenhauer, Lachelier nebo

Boutroux. Obecně pak lze konstatovat, že Bergsonova filosofie vyrůstá z širší anticko-židovsko-křesťanské tradice.

5.1 Mystika

Za jeden z nejvýraznějších religiózních motivů v Bergsonově díle lze považovat jeho permanentní důraz na mystiku, který je jasně patrný právě v práci *Dva zdroje morálky a náboženství*. Poněkud zjednodušeně lze přitom konstatovat, že fenomén mystiky prostupuje všechny čtyři kapitoly této práce.

Henri Bergson rozebírá problematiku mystiky v širším kontextu morálního závazku lidského jedince, přičemž zdůrazňuje, že v podstatě nemůže existovat úplná mravnost bez racionální reflexe a výuky morálky. To však sama o sobě nestačí. „Je-li však výuka, obracející se k intelektu nezbytná proto, aby dala morálnímu smyslu jistotu a vytříbenost, jestliže nás činí plně schopnými uskutečnit záměr tam, kde je záměr dobrý, přesto je nutné, aby byl nejprve záměr, a záměr vyznačuje směr vůle stejně a ještě více než směr intelektu.“²¹

V této souvislosti však Bergsonovi logicky vyvstává otázka, jakým způsobem lze ovládnout vůli. Vychovatelům se přitom podle filosofa nabízejí v podstatě jen dvě cesty. Než je nastíníme, považujeme za nutné upřesnit, že výrazem vychovatelé Henri Bergson označoval obecně ty jedince, kteří se snaží ostatním členům společnosti, tedy především dětem, žákům atd., vštípit mravnost a morálku.

²¹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 71

První ze dvou výše naznačených cest podle filosofa představovala cesta morálního výcviku, zatímco druhou pak cesta mystiky. Prostřednictvím mystické cesty lze dospět k napodobení určité osoby a dokonce i k dosažení určité duchovní jednoty a tudíž i víceméně plné shody s vybranou osobou. Tento prvek – tedy prvek duchovní jednoty – představuje konkrétní podobu jednoho z aspektů religiálních motivů v díle Henriho Bergsona.

Henri Bergson v kontextu vývoje a konstituování morálky skutečně zdůrazňuje význam mystické zkušenosti. Na tomto místě však musíme upozornit, že individuální lidská zkušenost je již ze své podstaty do značné míry nepřenosná. Totéž konstatování, ovšem v mnohem větší míře, platí také pro zkušenost mystickou. V tomto směru lze tedy jen obtížně jakkoli zobecňovat, pokud je to vůbec možné. Ostatně i sám Henri Bergson v této souvislosti upozorňuje, že mystická zkušenost se vyznačuje bezprostředností a nachází se mimo veškerou interpretaci.²²

S důrazem na aspekt nepřenosnosti individuální mystické zkušenosti musíme přistupovat také k analýze a interpretaci religiálních motivů ve filosofickém díle Henriho Bergsona.

Skuteční mystikové se podle něj vždy prostě otevírali proudu, který je zaplavoval. Tímto způsobem pak cítili, že byli navštíveni něčím lepším, než jsou oni sami, a následně se pak projevovali jako velcí lidé činu. Bergson tedy odmítá zjednodušené a povrchní chápání mysticismu jakožto specifické kombinace vidění, vytržení a extatických stavů. Podstata mystické zkušenosti podle něj spočívá v tom, že velcí mystikové vždy dovolili, aby je zaplavil sestupující proud, aby tzv. sestoupil do jejich

²² BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 73

nitra. Mystikové tak tvořili pouze jakési prostředníky, díky kterým chtěl onen zaplavující proud získat i jiné lidi.

Jedním z neodmyslitelných aspektů mysticismu je extatické vytržení. Výše jsme upozornili na nepřenositelnost osobní zkušenosti, což pro mystickou zkušenost platí ve zvýšené míře. Henri Bergson se však přece jen pokouší tuto zkušenost formulovat. Jeho slova budeme citovat, přičemž tak neučiníme proto, abychom přiblížili zkušenost extatického či mystického vytržení, nýbrž proto, abychom na tomto konkrétním příkladě dokumentovali Bergsonův originální literární styl.

Bergson uvádí: „Duše v hloubi otřesená proudem, který ji strhuje, přestává kroužit v sobě samé a na okamžik uniká zákonu, jenž žádá, aby se druh a jedinec vzájemně, kruhem, podmiňovali. Duše se zastavuje, jako by naslouchala zvoucím hlasu. A pak se nechá unášet přímo vpřed. Sílu, která jí hýbe, nevnímá přímo, cítí však její nepostižitelnou přítomnost nebo ji tuší v symbolickém vidění. Přichází ohromná radost, je pohlcována v extázi, prožívá vytržení. Bůh je tu a ona je v něm. Všechno tajemné zmizelo. Problémy se rozplynuly, temnoty se rozptýlily. To je osvícení. Jak dlouho však trvá? Nepostřehnutelný neklid, který se vznášel nad extází, sestupuje a připojuje se k ní jako stín ...“²³

Henri Bergson nám tedy sděluje nesdělitelné a popisuje nepopsatelné. Téměř bychom ho mohli podezřívát, že sám nějaké mystické vytržení zažil.

Pokud ne v jeho myšlenkách, pak jistě ve způsobu jejich sdělování spočívá filosofova genialita, za kterou si právem zasloužil Nobelovu cenu. Na druhou stranu je však nutné konstatovat, že tato genialita je do jisté míry pouze samoučelná, protože takto sdělované myšlenky jsou již ze

²³ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 165 – 166

své podstaty nedokazatelné. Někdo by samozřejmě mohl namítnout, že jsou i nevyvratitelné, avšak to již záleží na úhlu pohledu a pravděpodobně také na zastávaném filosofickém přístupu ke skutečnosti.

5.2 Aspekt lásky

Další výrazný religiózní motiv, který ovšem velmi úzce souvisí s fenoménem a motivem mystiky, představuje aspekt lásky. Henri Bergson argumentuje, že mystici něco přijali a v souvislosti s tím u nich vyvstala životní potřeba ono získané šířit kolem sebe. Tuto potřebu přitom cítí jako jakýsi vzmach neprostupující a všeobjímající lásky, které však každý z nich vtiskuje individuální pečeť své originální osobnosti. Tato láska představuje pro každého mystika zcela novou emoci, která disponuje schopností transponovat lidský život na zcela jinou úroveň.

Henri Bergson skutečně ve svém díle mnohokrát zdůrazňuje význam výše zmíněného vzmachu lásky u jednotlivých mystiků, „... lásky, díky níž je každý z nich milován kvůli sobě samému, a díky němu, pro něj jiní lidé otevírají svou duši lásce k lidstvu. Lásky, která se stejně dobře bude moci šířit prostřednictvím osoby, jež se přiklonila k nim nebo k jejich živoucí vzpomínce a přizpůsobila svůj život tomuto vzoru.“²⁴ S určitým zjednodušením lze skutečně konstatovat, že zdůrazňování výše naznačené podoby lásky v mnoha jednotlivých aspektech výrazně koresponduje s křesťanským pojetím lásky.

5.3 Magie

Další skutečně specifický religiózní motiv v díle Henriho Bergsona představuje fenomén magie, jak je patrné především v práci *Dva zdroje náboženství a morálky*. Zjednodušené chápání by mohlo dojít k závěru,

²⁴ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 73

že religiozita a magie představují protikladné či navzájem neslučitelné fenomény. Je však nutné konstatovat, že magické prvky tvoří integrální součást v podstatě každé formy religiozity a v té či oné formě jsou přítomny v každém náboženství. Proto je nutné věnovat alespoň rámcovou pozornost teoretickému uchopení tohoto fenoménu.

Musíme nejdříve stručně upřesnit, že samotný termín magie je patrně odvozen od starověkého perského slova moc nebo velikost a souvisí tak s latinským výrazem magnus, což znamená veliký, řeckým výrazem megas neboli mocný a také sanskrtským slovem maha, což znamená moc. Milan Nakonečný v této souvislosti zdůrazňuje, že „... filosofickým základem magie je magický idealismus, který je v podstatě rozvinutím klasického hermetismu, zejména jeho zákona o trojnosti a učení o astrálním světle jako univerzální duši všeho jsoucího.“²⁵

Samotný Henri Bergson tuto problematiku uvádí následujícími slovy: „... náboženství počalo magií. A magie také byla pokládána za předeheru vědy. Pokud se přidržíme psychologie ... pokud úsilím introspekce obnovíme přirozenou reakci člověka na jeho vnímání věcí, shledáme, že magie a náboženství spolu souvisí a že magie a věda nemají nic společného.“²⁶

Henri Bergson nachází v jádru problematiky magie fenomén blíže nespécifikované síly, která je rozšířená v celé přírodě a na které mají v různém stupni účast všechny věci. Filosof se v tomto ohledu opíral o výsledky výzkumů soudobé kulturní antropologie. Zároveň zdůrazňoval, že od pojetí oné přírodní síly není daleko k hypotéze o jakési prvotní

²⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon magie*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1993. ISBN 80-237-0090-1, str. 165

²⁶ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 119

filosofii, která vystupuje v lidském duchu, jakmile se tento duch projeví a začne uvažovat.

Henri Bergson se dále domnívá, že magie je člověku vrozená, avšak zároveň upozorňuje, že představuje pouze vnější vyjádření touhy, kterou je naplněno srdce věřícího člověka. Opět tedy v této souvislosti narážíme na již výše zmíněný fenomén vzmachu lásky či v tomto případě přesněji řečeno vzmachu touhy. Magie se pak podle filosofa rozkládá do dvou základních prvků, přičemž tím prvním je touha působit na cokoli, zatímco ten druhý představuje myšlenka, že věci jsou nabité nebo se mohou nabít čímsi, co lze nazvat lidské fluidum.

Pro vymezení vzájemného vztahu magie a náboženství je pak důležité věnovat důkladnou pozornost především druhému prvku.

Henri Bergson tedy shledává souvislost mezi magií a náboženstvím a dokonce tvrdí, že magie představuje specifickou součást náboženství. Jedná se ovšem pouze o jakousi nižší formu náboženství. Přesto však upozorňuje i na protikladné aspekty. Konkrétně uvádí, že magie je „... bytostně egoistická, náboženství naproti tomu připouští, a často dokonce vyžaduje nezištnost. Magie se snaží vynutit si souhlas přírody, náboženství prosí o přízeň boha. Především však je magie praktikována v napůl fyzickém a napůl morálním prostředí ... náboženství naopak získává svou největší moc od osobnosti boha.“²⁷

Filosof upřesňuje, že magie a náboženství se rozbíhají ze společného počátku, přičemž nelze tvrdit, že by náboženství vzniklo z magie nebo naopak magie z náboženství. Náboženství a magie jsou naopak současné. „Chápeme nyní také, že jedno se stále drží druhého,

²⁷ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 126 – 127

že v náboženství stále zůstává něco z magie, a především v magii něco z náboženství.“²⁸

Henri Bergson dokonce vysledoval určitou vývojovou linii, která vedla od původních náboženských představ tzv. přírodních národů přes mystéria pohanských náboženství starověku až k pozdějšímu mysticismu. V této souvislosti zdůrazňuje: „Do první řady náznaků budoucího mysticismu stavíme některé aspekty pohanských mystérií. Toto slovo by v nás nemělo vzbuzovat iluzi: na většině mystérií nebylo nic mystického. Souvisela se zavedeným náboženstvím, pro které bylo zcela přirozené, že mělo mystérie vedle sebe.“²⁹

Mysticismus se však postupně vyvíjel ke stále vyšším formám, které usilovaly o mnohem opravdovější prožitek a hlubší nazírání. Nejružnější formy antického mysticismu, např. orfismus či eleusínská mystérie, tak nakonec podle Henriho Bergsona vyústily v opravdový či plný mysticismus. „Dovršením mysticismu je pro nás dosažení kontaktu a tedy částečná shoda s tvořivým úsilím, jímž se projevuje život. Toto úsilí, pokud není Bohem samotným, je z Boha. Velký mystik by byl osobností, která překročila hranice, jež druhu vykazala jeho materiálnost, a tak pokračoval v božském díle a navázal na ně.“³⁰

5.4 Tvořivé úsilí

Výše citovanou myšlenku o tvořivém úsilí, prostřednictvím kterého se projevuje život, a které od Boha pochází, pokud ovšem není Bohem samotným, je možné považovat za jádro všech religiózních motivů ve

²⁸ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 127

²⁹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 156

³⁰ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 159

filosofickém díle Henriho Bergsona nebo za nejvýznamnější religiózní motiv.

Bergson totiž upozorňuje na zásadní nedostatek starověkého řeckého mysticismu, který objasňuje na příkladu Plótina. Tomuto antickému mysliteli bylo podle Bergsona dáno „spatřit zaslíbenou zemi“, ovšem již nikoli do ní vstoupit, přičemž vinu za to nesl sám Plótinus. Dospěl totiž až k vytržení, tedy ke stavu, kdy duše osvícená božským světlem cítí nebo věří, že se nachází v Boží přítomnosti. Plótinus však nepřekročil tuto poslední etapu mysticismu a nedospěl až do situace, kdy se mystická kontemplace noří do každodenního jednání a kdy lidská vůle obdivuhodně splývá s vůlí božskou. Plótinus se totiž domníval, že již dosáhl vrcholu a pokračovat dál by pro něj znamenalo z tohoto vrcholu sestoupit.

Každodenní jednání tedy pro něj zřetelně znamenalo oslabení mystické kontemplace. V tomto ohledu tedy Plótinus zůstal zcela věrný starověkému řeckému intelektualismu. Mysticismu v absolutním slova smyslu tak helénské myšlení ještě nedosáhlo, ač mu bylo již velmi blízko.

K poněkud jinému názoru došel Henri Bergson v případě analýzy mysticismu staroindického. V této souvislosti zdůraznil především význam Buddhova učení a jeho mystické zkušenosti. Avšak ani v tomto případě se podle filosofa nejednalo o plný mysticismus, protože ten by musel být nejen nazíráním a vytržením, ale také jednáním, tvořením a láskou. „Buddhismus ovšem znal lásku. Dokonce ji doporučoval nanejvýš vznešeným způsobem. K pravidlu připojil příklad. Chyběl mu však zápal

... buddhismus neznal plný a tajemný dar sebe sama ... nevěřil v účinnost lidského jednání. Neměl v ně důvěru.“³¹

Indům znemožnil dosažení plného mysticismu především jejich pesimismus, podle Bergsona tak charakteristický pro jejich kulturu. Plný mysticismus totiž vyžaduje jednání a nikoli jen pasivní odevzdanost osudu.

Henri Bergson nakonec dochází k závěru, že plný mysticismu ve výše uvedeném smyslu, tedy ve smyslu vytržení, jednání, tvoření a lásky, se nakonec rozvinul až v prostředí západní civilizace a to v souvislosti s křesťanstvím, pro jehož mysticismus je charakteristické horoucí milosrdenství. Přitom Bergson vyslovuje velmi zajímavou myšlenku, že západní industrialismus představuje nepřímý důsledek křesťanství, které v průběhu staletí prodchnulo celou západní civilizaci.

Specifický vztah plného mysticismu, tedy mysticismu ve smyslu pohroužení kontempace do každodenního jednání, a západní civilizace, který odhaluje Henri Bergson, je natolik zajímavý a v dnešní době snad i poněkud pozapomenutý, že mu musíme věnovat důkladnou pozornost.

Henri Bergson vysvětluje, že vývoj mysticismu souvisí s celkovým vývojem společnosti a civilizace. Nejdříve je podle něj nutné zvýšit zemědělské výnosy, a to především prostřednictvím technologického pokroku. V důsledku toho dochází k rozvoji obchodu, přičemž ruku v ruce s ním přicházejí politické a společenské organizace. Ty pak ve zkušenosti prokazují, že nejširší společenské vrstvy již nejsou odsouzeny k ubohému životu jako k nevyhnutelné nutnosti – tak tomu podle Bergsona bylo v např. právě Indii.

³¹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 162

Vysvobození člověka je najednou možné, a to ve zcela novém smyslu. Pokud se za této situace mystické hnutí projeví s dostatečnou silou, již se nemůže neplodně zastavit před nemožností jednat. K tomuto zastavení podle Henriho Bergsona došlo např. v již zmíněné Indii. Mysticismus zde byl odsouzen k pouhému učení o odříkání a vyžíval se v nejrůznějších extatických praktikách. Duše hledajících lidí se podle filosofa hroužily pouze samy do sebe, přičemž jim unikala produktivní možnost otevřít se dokořán všeobecné lásce.

Výše zdůrazněné technologie a organizace „... jsou však svou podstatou západní, a teprve ony v tomto případě umožnily mysticismu dojít k vlastnímu vrcholu.“³² Ani v antickém Řecku, ani ve staré Indii se tedy nerozvinul plný mysticismus, protože tomu bránila nejen úzká intelektuálnost a nedostatečný vzmach mystiků, ale také nevyhovující materiální podmínky. Teprve v prostředí západní civilizace a vlivem zdejšího technologického, ekonomického, sociálního a politického vývoje došlo k jeho naplnění.

Bergsonovu myšlenku o vzájemném a velmi těsném vztahu mezi duchovním vývojem v rámci určité kultury či civilizace a její technologickou, ekonomickou či obecně materiální úrovní musíme zásadním způsobem zdůraznit, protože představuje skutečně významný příspěvek k diskusi o vývoji západní civilizace a její duchovní úrovni. Nelze se totiž ubránit dojmu, že západní civilizaci je často vytýkán nedostatek duchovních hodnot a přílišný důraz na materialismus. Na základě Bergsonova filosofického díla bychom však mohli relativně úspěšně argumentovat ve prospěch naprosto opačného tvrzení.

³² BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 163

Skutečně plným mysticismem je tedy podle Henriho Bergsona až mysticismus velkých křesťanských mystiků západního světa. Již na jiném místě této práce jsme citovali Bergsonovo tvrzení, že „... většina z nich bezpochyby prošla stavy, jež se podobají různým krajním bodům, k nimž dospěl starověký mysticismus. Ale pouze jimi prošli. Znovu se usebrali, vrhli se do zcela nového úsilí a prolomili hráz. Uchopil je ohromný proud života, z jejich zvýšené vitality se uvolnila úžasná energie, odvaha a schopnost pojímat a uskutečňovat.“³³

Bergson tedy zdůrazňuje jejich praktickou činnost a zdůrazňuje, že naprostá většina této doslova překypující činnosti sloužila k šíření křesťanství, přičemž samozřejmě existovaly i takové výjimky, jakou byla např. Jana z Arku.

Mystická duše chce být podle Bergsona nástrojem Boží vůle. V důsledku mystického prožitku ze své podstaty vyloučí vše, co není dostatečně čisté a dostatečně odolné na to, aby to Bůh mohl použít podle svých záměrů. Mystikova duše již cítila Boží přítomnost a v extázi byla s Bohem sjednocená. Toto vše však byla zatím jen přechodná kontemplace, které bylo mnoha mystiky dosahováno i v antickém Řecku a staré Indii.

V rámci křesťanského mysticismu však došlo k výraznému kvalitativnímu posunu, a to prostřednictvím jednání. Bůh může jednat skrze mystikovu duši nebo přímo v ní. Sjednocení s Bohem tak je úplné a definitivní. „Od této chvíle v duši začíná překypující život. Je to nezměrný vzmach. Neodolatelný tlak, který ji vrhá do těch nejdalekosáhlejších

³³ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 164

podniků. Díky klidnému vzrušení všech schopností duše pojímá odvážné plány a ať je sebeslabší, uskutečňuje je s velkou silou.“³⁴

V rámci jednání křesťanského mystika se významným způsobem uplatňovala láska, kterou jsme již výše označili za jeden z důležitých religiálních prvků v díle Henriho Bergsona. Tato láska podle něj však není pouhou láskou jednotlivce – byť z duchovního hlediska jakkoli významného – k Bohu, nýbrž to je zároveň láska mystika k lidem a také láska Boha k lidem, která se tímto specifickým způsobem projevuje, což Henri Bergson patřičně zdůrazňuje.

V této souvislosti si však tento filosof neodpustil kritickou výtku vůči osvícenskému racionalismu, když upozorňoval, že tuto lásku není možné zjednodušeně chápat jako bratrství, které filosofové doporučovali ve jménu rozumu, přičemž to zdůvodňovali tím, že všichni lidé se již vzhledem ke své povaze podílejí na téže rozumné podstatě. Bergson se domnívá, že rozumově zdůvodněný ideál lidé mohou uskutečňovat, nikdy se však k němu nepřimknou s vášní.

Mystickou lásku k lidstvu Bergson považuje za skutečně specifickou kvalitu. V tomto případě nejde o pouhou myšlenku bratrství, kterou vytvořili filosofové, aby z ní později učinili ideál. Mystická láska není ani pokračováním přirozeného lidského instinktu, ani není odvozená z uměle konstruované představy. Mystická láska k lidstvu tedy není ani smyslová, ale ani rozumová. „Je implicitně obojím, ale ve skutečnosti je mnohem víc. Neboť taková láska stojí u samých kořenů citovosti a rozumu stejně jako ostatních věcí. Shoduje se s láskou, kterou Bůh chová

³⁴ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 167

ke svému dílu, s láskou, která vše stvořila, a tomu, kdo by se jí uměl tázat, by vydala tajemství stvoření.“³⁵

Bergson se domnívá, že pravým cílem mysticismu je proměnit či obrodit lidstvo. K tomu však může dojít – pokud je to vůbec možné – pouze pomalu, postupně a takovým způsobem, že mystikové budou předávat část ze sebe sama, což ostatně v rámci křesťanství po celá dlouhá staletí také činili. Mystikové si tento aspekt svého údělu podle Henriho Bergsona velmi dobře uvědomují a filosof pak zdůrazňuje podstatu obtíží, se kterými se při svém působení setkávají.

Skutečnou podstatou těchto obtíží je především ta skutečnost, že lidstvo je totiž od počátků své existence jedním z mnoha živočišných druhů a tudíž je podřízeno přírodním zákonům a musí si získávat obživu každodenní prací. Právě tato starost o obživu způsobila, že lidský intelekt je uzpůsoben tomu, aby člověku obživu usnadňoval. Henri Bergson se v této souvislosti svým charakteristickým způsobem naléhavě táže: „Jak by za takových okolností mohlo lidstvo obracet ke hvězdám pozornost bytostně upnutou k zemi?“³⁶

Pokud je vůbec možné pozornost pracujícího a o život zápasícího lidstva obracet k Bohu, k nebi či ke hvězdám, dojde k tomu podle Henriho Bergsona pouze současným nebo postupným použitím dvou velice odlišných metod.

První metoda by spočívala ve výrazném zesílení intelektuální práce člověka. Bergson předestírá, že v tomto případě by musel být lidský intelekt doveden tak daleko za to, co po něm požaduje příroda, že místo konstruování jednoduchých nástrojů by se zaměřil na fenomenální

³⁵ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 168 – 169

³⁶ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 169

system strojů, který by byl schopný osvobodit lidskou činnost. Toto osvobození by však muselo být podpořeno a upevněno odpovídající politickou a společenskou organizací, která by strojové výrobě zaručila její pravé určení.

Je otázkou, nakolik byl výše představený Bergsonův názor inspirován filosofií Karla Marxe a jeho učením o souvislosti mezi ekonomickým a sociálním vývojem společnosti. Považujeme však za nutné zdůraznit, že naznačená Bergsonova myšlenka je značně utopická a při pokusu o svou realizaci by mohla vést až k nejrůznějším formám sociálního inženýrství.

Sám Henri Bergson spatřuje potenciální nebezpečnost tohoto případného vývoje, ovšem ve zcela jiném duchu, než jsme výše nastínili. Bergson se totiž obává, že rozvíjející se mechanika by se mohla nakonec obrátit proti mystice.

Proto Bergson definuje druhou metodu, prostřednictvím které by bylo možné pozornost pracujícího a o život zápasícího lidstva obracet k Bohu, k nebi či ke hvězdám a kterou Bergson považuje za vhodnější nebo snadněji uskutečnitelnou. Namísto snahy o okamžité rozšíření mystického vzmachu je vhodnější jej sdělit relativně malému množství vyvolených jedinců, kteří by společně vytvořili jakousi duchovní společnost či duchovní elitu. Společnosti tohoto druhu by se pak mohly dále šířit, přičemž každá z nich by prostřednictvím těch svých členů, kteří by byli výjimečně nadaní, vytvořila alespoň jednu další takovou duchovní společnost, v ideálním případě by jich však vytvořila hned několik.

Henri Bergson dále rozvádí: „Tak by se vzmach uchoval a pokračoval by až do dne, kdy by hluboká změna materiálních podmínek,

uložených lidstvu přírodou, umožnila radikální proměnu po duchovní stránce.“³⁷

Není snad zapotřebí zdůrazňovat, že tato výše naznačená Bergsonova myšlenka je pouhou utopií, byť jakkoli ušlechtilou, což ostatně mnohé utopie bývají. Opět však musíme upozornit na to, že Henri Bergson zdůrazňuje nezbytnost odpovídajících materiálních, ekonomických, politických a sociálních podmínek pro dosažení určité duchovní úrovně společnosti. V této souvislosti můžeme připomenout, že s podobným akcentováním této souvislosti se můžeme setkat např. i v díle pozdějšího myslitele Ericha Fromma.³⁸

Dále ještě můžeme společně s Henrim Bergsonem upřesnit, že výše naznačený vzmach mysticismu a překonání pouhé kontempace směrem k činnému jednání v rámci každodenního života je typický pro západní civilizaci. Bergson však přece jen upřesňuje, že „... takový vzmach najdeme již u proroků: byli vášnivě zaujatí spravedlností a žádali ji ve jménu Boha Izraele. Křesťanství, které následovalo judaismus, vděčí z velké části židovským prorokům za činný mysticismus, schopný jít dobývat svět.“³⁹

Nyní budeme věnovat pozornost problému zla. Henri Bergson především odmítá ryze teoretické spekulace o této problematice, přičemž v této souvislosti poukazuje zejména na Leibnizovu Theodiceji. Doslova uvádí: „Filosof se může se zalíbením oddat takovým spekulacím v samotě své pracovny. Co by si však pomyslel tváří v tvář matce, která právě viděla umírat své dítě? Ne, utrpení je hroznou skutečností, a jen

³⁷ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 170

³⁸ Viz např. FROMM, Erich. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0181-3.

³⁹ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 173

neudržitelný optimismus by zlo, byť omezené na to, čím skutečně je, a priori definoval jako menší dobro.⁴⁰

Filosofové podle Bergsona vůbec nemusí vystupovat na obhajobu Boha v otázce přítomnosti zla na světě, protože optimismus se projevuje především ve dvou ohledech. Za prvé je zřejmé, že lidstvo považuje život v jeho celku za dobrý, protože na něm lpí, a za druhé existuje nesmíšená radost mimo slast a utrpení, a tu představuje definitivní duševní stav mystika.

Pokud filosofii považujeme za dílo zkušenosti a uvažování, pak se podle Henriho Bergsona musí ptát zkušenosti po tom, co nás může naučit o bytosti, která transcenduje smyslovou skutečnost i lidské vědomí, tedy jinými slovy stanovit povahu Boha z úvahy o tom, co jí řekla zkušenost. Povaha samotného Boha se pak podle Bergsona za této situace ukáže již v jednotlivých důvodech, které vedly k víře v jeho existenci. To má ještě jeden následek: existenci nebo neexistenci Boha přestaneme vyvozovat z nahodilé představy o jeho povaze.

5.5 Fenomén élan vital

Další specifický religiózní motiv ve filosofickém díle Henriho Bergsona představuje také fenomén élan vital. V této souvislosti musíme zdůraznit především myšlenku, že vývoj nevychází z hmoty a jejích čistě mechanických zákonů. Tento vývoj podle Bergsona naopak směřuje proti mechanickým zákonům hmoty, proti pouhé setrvačnosti a působení slepé náhody. Směřuje ke „... stále vyšším, smělejší a svobodnějším formám

⁴⁰ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 187

... Ani vědomí není závislé na těle ... Vědomí je všude tam, kde je život.“⁴¹

Člověk jakožto nejvyšší forma života je pak jako jediný z živých tvorů nadán intuicí, kterou Henri Bergson považuje za formu či prostředek, díky kterým život poznává sám sebe a sám nad sebou se může zamýšlet.

Dále lze na závěr této kapitoly konstatovat, že Bergsonova religiozita „... jest především náboženstvím tvořivého elánu: podstatou života jest uchovávání a stupňování životní formy a víra v nekonečné zdokonalování lidského rodu ...“⁴² Bergsonova religiozita je také založena na neomezené a optimistické víře v rozšíření a prohloubení lidské osobnosti. Filosof tuto myšlenku zakládá na přesvědčení, že existuje jakési vědomí, které se může nekonečným způsobem stupňovat a které není souměřitelné se žádným mozkovým či psychickým mechanismem.

Na závěr této kapitoly proto můžeme citovat následující Bergsonovu výzvu týkající se lidského poznání, jeho možností a jeho mezí: „O kolik by bylo lepší obrátit se k nejasným náznakům vědomí, od nichž jsme vyšli, prohloubit je a dovést je až k čisté intuici! To je metoda, kterou hlásáme ... Když ji uplatňujeme, hrozí nám, že uvízneme mezi kmenem a kůrou stromu. Na tom ale nezáleží. Kůra pukne, jakmile se starý strom naplní novým přívalem mízy.“⁴³

⁴¹ STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3, str. 407

⁴² JAKOVENKO, Boris. *Henri Bergson a jeho dílo*. Citováno podle: BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X, str. 8

⁴³ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 190

6 ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo na základě analýzy stěžejního díla *Dva zdroje morálky a náboženství* poukázat na jeho specifickou filosofickou koncepci religiozity. Tato práce proto rovněž zohledňovala religiózní motivy v Bergsonově filosofickém díle obecně. Poněkud zjednodušeně lze konstatovat, že takto vymezený cíl byl v zásadě splněn.

Henri Bergson nás ve svém díle *Dva zdroje náboženství a morálky* upozorňuje: „Než začneme filosofovat, musíme žít. Vědci a filosofové se příliš nechávají unášet domněnkou, že stejně jako u nich i u ostatních pracuje myšlení jen tak pro radost. Pravdou je, že myšlení je zaměřeno k jednání ...“⁴⁴ Jakékoli filosofování tedy musí vycházet z jednání a zkušenosti. Důraz na jednání přitom Bergson kladl i v případě mysticismu, jakožto specifické formy zkušenosti.

Dále je nutné zdůraznit, že odkrytí všech ideových zdrojů Bergsonovy filosofie, která je skutečně specifická a originální, představuje velmi náročný úkol s nejistým výsledkem. S jistým zjednodušením se však můžeme odvážit konstatovat, že celkový ideový a myšlenkový rozhled Henriho Bergsona příliš nepřekračuje širší rámec západní filosofie.

V závěru této práce dále musíme znovu zdůraznit a zopakovat, že na příslušném místě citovanou myšlenku o tvořivém úsilí, prostřednictvím kterého se projevuje život, a které od Boha pochází, pokud ovšem není Bohem samotným, je možné považovat za jádro všech religiózních

⁴⁴ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 120

motivů ve filosofickém díle Henriho Bergsona nebo za nejvýznamnější religiózní motiv.

Za jeden z nejvýraznějších religiózních motivů v Bergsonově díle lze dále považovat jeho permanentní důraz na mystiku, který je jasně patrný právě v práci *Dva zdroje morálky a náboženství*. V rámci mysticismu pak zdůrazňuje význam lásky. Mystickou lásku k lidstvu Bergson považuje za skutečně specifickou kvalitu. V tomto případě nejde o pouhou myšlenku bratrství, kterou vytvořili filosofové, aby z ní později učinili ideál. Mystická láska není ani pokračováním přirozeného lidského instinktu, ani není odvozená z uměle konstruované představy. Mystická láska k lidstvu tedy není ani smyslová, ale ani rozumová.

Specifický religiózní motiv v díle Henriho Bergsona představuje také fenomén *élan vital*. Další skutečně specifický religiózní motiv v díle Henriho Bergsona představuje fenomén magie, jak je patrné rovněž především v práci *Dva zdroje náboženství a morálky*.

Henri Bergson nakonec dochází k závěru, že plný mysticismus ve výše uvedeném smyslu, tedy ve smyslu vytržení, jednání, tvoření a lásky, se nakonec rozvinul až v prostředí západní civilizace a to v souvislosti s křesťanstvím, pro jehož mysticismus je charakteristické horoucí milosrdenství. Přitom Bergson vyslovuje velmi zajímavou myšlenku, že západní industrialismus představuje nepřímý důsledek křesťanství, které v průběhu staletí prodchnulo celou západní civilizaci.

Henri Bergson vysvětluje, že vývoj mysticismu souvisí s celkovým vývojem společnosti a civilizace, který nejrychleji a nejúspěšněji probíhal na Západě. Ani v antickém Řecku, ani ve staré Indii se nerozvinul plný mysticismus, protože tomu bránila nejen úzká intelektuálnost a nedostatečný vzmach mystiků, ale také nevyhovující materiální

podmínky. Teprve v prostředí západní civilizace a vlivem zdejšího civilizačního vývoje došlo k jeho naplnění.

Bergsonova myšlenka o vzájemném a velmi těsném vztahu mezi duchovním vývojem v rámci určité kultury či civilizace a její technologickou, ekonomickou či obecně materiální úrovní představuje skutečně významný příspěvek k diskusi o vývoji západní civilizace a její duchovní úrovni. Nelze se totiž ubránit dojmu, že západní civilizaci je často vytýkán nedostatek duchovních hodnot a přílišný důraz na materialismus. Na základě Bergsonova filosofického díla bychom však mohli relativně úspěšně argumentovat ve prospěch naprosto opačného tvrzení.

Filosofické dílo Henriho Bergsona bylo akceptováno a dokonce i s určitým nadšením přijímáno mnohými soudobými katolickými filosofi a intelektuály. Někteří představitelé katolicismu tehdejší doby Bergsonovu filosofii dokonce využívali k obraně učení katolické církve. Na druhou stranu se však Bergson relativně často setkával i s kritickým odmítáním. Je zajímavé, že toto odmítání přicházelo opět ze strany katolických kruhů.

Možná k tomu přispěla i následující slova: „Na zemi je v každém případě druh, který je důvodem všech ostatních druhů, jen částečně sám sebou. Dokonce by ani nepomyslel na to, aby se takovým stal zcela, kdyby se některým jeho zástupcům nepodařilo osobním úsilím, jež se připojilo k celkové práci života, prolomit odpor, který klad nástroj, zvítězit nad hmotností, tedy nalézt Boha. Těmito lidmi jsou mystikové. Oni otevřeli cestu, po níž budou moci kráčet jiní. Současně také ukázali filosofům, odkud vychází a kam směřuje život.“⁴⁵

⁴⁵ BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1, str. 185

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BERGSON, Henri. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí.* Praha: Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu Akademie věd České republiky, 1994. ISBN 80-7007-065-X.

BERGSON, Henri. *Duše a tělo.* Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-85885-68-9.

BERGSON, Henri. *Dva zdroje morálky a náboženství.* Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-834-1.

BERGSON, Henri. *Filosofické eseje.* Praha: Vyšehrad, 1970.

BERGSON, Henri. *Hmota a paměť. Esej o vztahu těla k duchu.* Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-7298-065-3.

BERGSON, Henri. *Myšlení a pohyb.* Praha: Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-1014-7.

FROMM, Erich. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0181-3.

GREGOROVÁ, Dagmar. Je náboženství zdrojem morálky? (online) Objective Source E-Learning. 10. 2. 2010. Dostupné z WWW: <http://www.osel.cz/index.php?clanek=4869>. Citováno dne 11. 12. 2011.

NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon magie*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1993. ISBN 80-237-0090-1.

STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Praha: Zvon – České katolické nakladatelství, 1992. ISBN 80-7113-058-3

ŠVEC, Luboš. MACURA, Vladimír. ŠTOL, Pavel. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-154-9.

8 RESUMÉ

This bachelor thesis is based on Henri Bergson's characteristics, life, work, philosophical context, and relationship to other philosophical, especially contemporary currents. The essence of the thesis is to understand and subsequently analyze "The Two Sources of Morality and Religion" using other works by Henri Bergson. Besides the overall characteristic, the thesis focuses on religious themes in Bergson's work and his philosophical analysis of the phenomenon of religion, specifically Christianity. This thesis therefore also reflects the religious motifs in Bergson's philosophical work in general.